

Милутин Д. Живковић

УДК 94:355.425.4(497.11)“1941/1942”

научни сарадник

Институт за савремену историју

Београд

ПОКУШАЈ ШИРЕЊА ЧЕТНИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КОСТЕ ПЕЊАНЦА У СТАРОЈ РАШКИ (1941–1942)

Апстракт: У чланку се анализира план војводе Косте Миловановића Пећанца да обједини неколико четничких јединица у Старој Рашки у заједничку команду за овај простор, а у циљу борбе против локалних комунистичких снага у заједници са Италијанима. Посебна пажња је посвећена преговорима које је у његово име капетан Ратко Ђуровић водио у Пљевљима са окупаторским властима и њиховом епилогу проистеклом из одлука италијанске врховне команде и њиховог Министарства спољних послова. Рад је заснован на архивској грађи која се чува у Војном архиву у Београду и Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије у Риму, као и одабраној научној литератури и периодици.

Кључне речи: Коста Пећанац, Ратко Ђуровић, Ђовани Еспозито, четници, Италијани, Стара Рашка, Пљевља, Драгољуб Михаиловић

Зачеци четничких јединица на територији Старе Рашке могу се пратити од Јулског устанка у Црној Гори, али чвршћа организација почиње да се ствара у јесен 1941. године. На њихов бржи развој утичу: слабија контрола унутрашњости срезова од стране Италијана, устанак у централној Србији, интензивирање верских и идеолошких сукоба и колаборација са окупатором. Први већи четнички одреди настају спонтано као одраз слободарских традиција српског народа и потребе заштите од окупатора, али и старорашких муслимана. Обавештени о постојању команди Косте Миловановића Пећанца и Драгољуба Михаиловића, њихове старешине покушавају да остваре контакт. У борби за људство и моћ представници два супротстављена четничка покрета су водили политичке сукобе, мада су чешћи били примери међусобне војне сарадње против партизана и(ли) мухамеданаца. Због слабих веза ове јединице су биле принуђене да се у почетку развијају самостално, без чвршћег надзора од стране номинално им надређених команди.

Неке од њих због тога добијају јак локални карактер који ће задржати до каја рата. То се најбоље види у заповедницима који их воде. Они су неретко локалне старешине од угледа међу становништвом, који им увек даје предност над школованим официрима са стране. Због свега наведеног,

до првих месеци 1942. године ниједна четничка команда није успоставила чврсту контролу над снагама у Старој Рашки. Стога није било могуће организовати јединствену команду као што је то био случај са одредима који су се у овим крајевима налазили под командом комуниста.¹

Први који је направио искорак у том правцу био је Коста Пећанац. Његову вољу је на терену Старе Рашке спроводио капетан Ратко Ђуровић,² родом из околине Пљеваља. У зависности од начина контакта са италијанским властима, можемо повући одређену црту разлике између Пећанчевих људи и оних ближних Михаиловићу. Речју, први су крајем 1941. године покушали да одмах ступе у отворену колаборацију са Италијанима, док су други тактизирали из политичких разлога Равногорског покрета. Иако вођени великом амбицијом, Пећанчеви планови везани за Стару Рашку дали су скромне резултате. И поред тога, они су представљали значајан помак у развоју четничке организације у овим деловима Србије.

Краљевина Југославија је после пораза у Априлском рату разбијена и подељена између сила Осовине – Немачке и Италије, односно њихових сателита. Стара Рашка, која је грубо гледано покривала простор који је раније раздвајао преткумановску Србију и Црну Гору, потпала је под италијанску окупацију као део Гувернатората Црна Гора. Међутим, усташки режим НДХ се крајем априла инфилтрирао у Прибој, Пријепоље, Нову Варош и Сјеницу где се одржао све до почетка септембра 1941. године. Тек тада су Италијани успели да заокруже своју окупациону зону у Старој Рашки, преузимајући поменуте гарнизоне. Овде је била распоређена елитна 5. алпска дивизија „Пустерија“ (Pusteria) из Јужног Тирола, са генералом Ђованијем Еспозитом (Espirito) на челу.³ Она је под окупацијом држала: Пљевља (команда), Бродарево, Пријепоље, Сјеницу, Нову Варош, Прибој, као и једно време Чајниче, Фочу, Горажде и Вишеград.

Под утицајем ширења устанка против окупатора у централној и јужној Србији, односно у Црној Гори,⁴ али и дуге традиције хајдуковања, у јесен

¹ Још током јесени 1941. године формиран је Обласни комитет КПЈ за Санџак и Главни штаб народноослободилачких одреда за Санџак. Zoran Lakić, *Partizanska autonomija Sandžaka 1943–1945: (ZAVNO Sandžaka - dokumenta)* (Beograd: Stručna knjiga, 1992), 50.

² Рођен у селу Потрлици, општина Отиловићи. Завршио гимназију у Пљевљима и Војну санитетску школу у Београду до 1925. године. До 1940. године постао је санитетски помоћник II класе, што је било једнако чину капетана II класе. Као део медицинског персонала служио широм Југославије. Избегао заробљавање у Априлском рату и ставио се на располагање Кости Пећанцу од јесени 1941. године. Војни архив (ВА), Досије персоналних података (ДПП), кут(ија) 1, ф(асцикла), 1, дос(сије) 439.

³ Милутин Живковић, „Борбе за ослобођење Нове Вароши 3 – 5. септембра 1941.“, ВИГ, 1/2015, 269.

⁴ Милутин Живковић, *Независна држава Хрватска у Србији 1941. Усташки режим у Прибоју, Пријепољу, Новој Вароши и Сјеници (април-септембар 1941)* (Београд: Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, 2018), 169–219.

1941. године долази до стварања првих већих четничких јединица на простору Старе Рашке. Оне се првобитно повезују са војводом Костом Миловановићем Пећанцем, који им помаже у њиховој даљој организацији захваљујући отвореној колаборацији са окупатором у којој се налазио од краја августа 1941. године.⁵

Најјача јединица Пећанчевих четника налазила се у долини средњег тока Ибра, под командом војводе сухопланинског Машана Ђуровића. Поред њега, у Студеничком срезу се јавља и војвода сухоруднички, капетан Радомир Цветић, који већ крајем септембра прилази Михаиловићу. Ђуровићево људство је покривало терен Косовско-митровачког, Дежевског, Студеничког и Сјеничког среза. Он се на овом простору појавио у лето 1941. године, а половином септембра је око себе имао око 50 људи.⁶ Захваљујући етничко-верским сукобима на овом простору, појави комуниста, приливу српских избеглица из италијанске зоне Косова, али и Дежевског, Штавичког (Тутинске потпрефектуре) и Косовскомитровачког среза и блиској сарадњи са немачким властима, Ђуровићев одред је у децембру исте године имао неколико стотина бораца, да би почетком наредне нарастао на око 1000 четника.⁷

Према инструкцијама Косте Пећанца, он се агилно посветио раду на ширењу његовог четничког покрета ван граница Војно-управног подручја Србије. Стога је почетком 1942. године у Сјенички срез послао пешадијског поручника Мирка Томашевића⁸ родом из Јабланице. Он је постао командант Голијско-сјеничког четничког одреда, који је био легализован као V батаљон

⁵ Др Момчило Павловић, др Божица Младеновић, Коста Миловановић Пећанац 1879 – 1944. Биографија (Београд: Институт за савремену историју, 2003), 202–205.

⁶ Милутин Живковић, „Ратни пут војводе Сухопланинског Машана Ђуровића (1941–1943)“, Лесковачки зборник, LIX/2019, 308.

⁷ ВА, Недићева архива (НДа), кут. 33, ф. 14, док(умент) 7, 1; Ђуровић је одржавао већи број људства тако што је легализовао свој одред код владе Милана Недића, поставши командант Ибарског четничког одреда (С–54). У њега су ушле многобројне мање групе Пећанчевих, али и Михаиловићевих четника, па се Ђуровић називао и командантом Рашке групе војвода. Према подацима немачке Крајскоманде из Косовске Митровице почетком јануара 1942. године он је на располагању имао: 15 официра и 1219 војника, наоружаних са 70 пиштоља, 845 пушака, 17 пушкомитраљеза и пет тешких митраљеза. Седиште штаба ове праве мале војске било је у Рашки. Иначе, крајем 1941. године одреди Косте Пећанца су имали око 6500 бораца, распоређених у 35 јединица. На основу тога видимо колика је била јачина и важност Ђуровићевих снага. Бранко Петрановић, Стратегија Драже Михаиловића 1941–1945 (Београд: Центар за савремену историју југоисточне Европе, 2000), 94; Историјски архив „Рас“ Нови Пазар (ИАРНП), фонд 285, Збирка копија, док. Меморандум Крајскокомандантуре округа Косовско-митровачког од 10. 01. 1942, прилог 8, 2.

⁸ Рођен у Сеништима код Куршумлије. Војну академију завршио 1934. године. Био је распоређен у елитном 1. планинском пешадијском пуку у Шкофјој Локи у Словенији. О његовој специјалној обуци најбоље говори то што је 1938. године у Словенији похађао и завршио војни смучарски курс. Током окупације се првобитно нашао у редовима Косте Пећанца, да био током 1942. године прешао под команду генерала Михаиловића, односно у редове Расинског корпуса ЈВуО мајора Кесеровића. ВА, ДПП, кут. 1856, дос. 196.

Ђуровићевог Ибарског четничког одреда.⁹ Као такав, имао је задатак да обједини под собом све четничке јединице на простору Сјеничког среза. Томашевићу је наложено да сарађује са италијанским властима и легализованим Санџачким четничким одредом мајора Милоша Глишића смештеним у Новој Вароши. Он је, међутим, наишао на јак отпор локалних Срба који су поверење указали „домаћем“ команданту, па ускоро напушта овај терен и прелази у редове ЈВуО.¹⁰

У Сјеничком срезу се Кости Пећанцу први приближио Божидар Ћосовић још током лета 1941. године, узевши титулу „Војводе Јаворског“. Радило се о бившем пинтеру, који је са својом групом био у илегалу на Јавору од маја. Недићеве власти су га, међутим, гониле због пљачке и малтретирања локалног српског живља.¹¹ С обзиром на раздаљину и углавном самостално деловање тзв. „Боже Јаворца“, поставља се питање колико је он ревносно одржавао везу са Пећанцем и колико је његов штаб имао утицаја на акције овог војводе? Одред му је бројао око 150 четника и кретао се Моравичким (Ивањица), Ариљским, Ужичким, Новаварошким и Сјеничким срезом. Једно време је био и у саставу одреда војводе Радомира Ђекића, с којим је напао Италијане у Новој Вароши почетком септембра 1941. године. Истовремено, Ћосовић ступа у контакт и са Михаиловићем.¹²

Ћосовић крајем 1941. године легализује свој одред при јединицама генерала Недића, кога је у то време и посетио у Београду. Од председника српске владе добио је новац и инструкције за даљи рад, али и критике због насиља које

⁹ Историјски архив Краљево (ИАК), фонд 412, Тихомир Ђорђевић, кут. 37, Разне објаве, 9; ВА, НДа, кут. 29, ф. 1, док. 29, 2; Историјски архив Београда (ИАБ), BDS, Д-334, 1.

¹⁰ ВА, Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), кут. 223, ф. 12, док. 5, 14 (полеђина документа), Записник са IX Саслушања мајора Војислава Лукачевића при ОЗН-и за Црну Гору, Боку и Санџак, рађеног на Цетињу 23. марта 1945. године.

¹¹ Мирко Ђуковић, Путовање у слободу – ратне белешке (Нова Варош: СИЗ културе општине Нова Варош, 1979), 68–70.

¹² Колико је поверења имао у војводу јаворског и какве је планове Михаиловић везивао за његов одред најбоље говори депеша упућена команданту Моравичке бригаде ЈВуО поручнику Урошу Катанићу. У њој се, између осталог, каже: „Јаворца морамо на неки начин држати на узди, јер му до сада нисмо могли ништа учинити, њега ћемо моћи користити против Турака на Кладници. Ја му ништа не верујем, јер је превртљив, час са нама, час са Немцима“. ВА, Четника архива (ЧА), кут. 15в, ф. 2, док. 23, 8, деп(еша) 702; Контролисање Ћосовића показало се као тежак задатак за поручника Катанића. Он је новембра 1942. године писао Михаиловићу да не зна шта да чини са њим. Овај му је сликовито описао да му није дао намерно „лопужу за сарадњу, већ народ његовог (Јаворчевог, М.Ж) краја иде уз њега“. Додао је да је ситуација у Моравичком срезу „тешка“ и да је баш због тога „нарочито изабрао“ поручника Катанића да надгледа војводу јаворског. Исто, кут. 299, ф. 1, док. 15, 3, деп. 1885.

је вршио над грађанством.¹³ Ћосовићев одред је легализован као Јаворски самостални четнички одред (С–37) и послат на Јавор да чува границу према италијанској зони (пре свега од сјеничких муслимана). Пошто је војвода јаворски често одбијао да извршава немачка наређења, његова отворена колаборација била је кратког века. Већ половином јула 1942. године одред му је расформиран, али Ћосовић задржава оружје и прелази у илегалу. После тога је имао неколико сукоба са италијанском и немачком војском, односно муслиманском милицијом.¹⁴ Тада, међутим, већ извесно време није добијао никакве инструкције од Пећанца.

Питање је и да ли би их испоштовао да су пристизале, с обзиром на то да је понашање војводе Ћосовића и његових људи било испод сваке критике. Поред локалног становништва које је тучено, пљачкано и убијано, њихово насиље трпели су и официри Српске државе страже (СДС) послати у Ћосовићев легализовани одред.¹⁵ И његова каријера ће, као и она Машана Ђуровића, због тога бити сурово окончана половином 1943. године.

У Барској општини Сјеничког среза, која се налазила на граници са Бијелопољском срезом, окупила се половином 1941. године група Срба са Радетом Кордићем на челу. Одред се организовао ради заштите села прво од проалбанских, а онда и прохрватских власти у Сјеници. Са муслиманима из околних села и јединицама НДХ, Кордић је водио жестоке борбе током Јулског устанка које су се наставила и после слома буне.¹⁶ У новембру исте године Кордић је на скупу старешина локалног српског живља званично изабран за рејонског команданта. Затим је основао Гиљевски четнички одред, ступио у контакт са Костом Пећанцем и узео титулу „Војводе Гиљевског“. Због велике раздаљине и он је ипак деловао углавном самостално. Као непомирљиве противнике војвода Кордић је означио старорашке муслимане. Он је према њима био тако „бескомпромисан“ да их није желео ни за преговарачким столом, чак ни посредством Италијана и Павла Ђуришића. Кордићев крсташки рат, са великим жаром, уз успехе и поразе, потрајаће све до ослобођења Старе Рашке 1945. године.

¹³ Станислав Краков, Генерал Милан Недић. Препуна чаша чемера, књ. 2 (Београд: Зухра 2012), 79–81.

¹⁴ Archivio dell'Ufficio storico dello Stato maggiore dell'Esercito (AUSSME), Divisione „Taurinense“, bus. N–7/1273, 3. Reggimento – Comando, Bozo Javorski, Nr. 287, 10.02.1943, 1.

¹⁵ ВА, НДа, кут. 84, ф. 5, док. 5, 1; О његовом одреду је Министарству унутрашњих послова априла 1942. године стигло следећа информација: „Њему (Ћосовићу, М.Ж.) је стало до власти по сваку цену, тај одред састављен је од бескућника и олоша, а живи од реквизиција, пљачки и трговина, док му се служба састоји из пијанчења и спровођења терора над мештанима“. Исто, ф. 4, док. 9, 1.

¹⁶ Архив Србије (АС), Ж-30, Збирка фотографија (ЗФ), кут. 206, сл(ика) 27, 1.

До краја 1942. године и он се, међутим, прикључио снагама ЈВуО, потчинивши своју јединицу мајору Ђуришићу.¹⁷ Према италијанској документацији може се видети да је Кордић располагао са 500–600 четника распоређених у селима: Пећарска, Бјелица, Тутићи, Милаковићи, Баре, Граје, Пожегиња и Црвско – места која су се налазила између већинских муслиманских општина у Сјеничком, Бијелополском и Милешевском срезу. Окупационе власти су имале врло негативно мишљење о њему, описујући га као грубу, насилну, неинтелигентну и неписмену особу. Он је ипак несумњиво имао одређених квалитета обзиром на велики углед међу локалним Србима, који су га уткали и у епску поезију.¹⁸

Конкретно наређење да прошири и обједини јединице под врховном командом Косте Миловановића Пећанца на простору Старе Рашке добио је санитарски капетан II класе Ратко Т. Ђуровић, родом из околине Пљеваља. Он је 9. новембра 1941. године дошао у команду италијанског гарнизона дивизије „Пустерија“ у Новој Вароши и представио се као командант четника из околине Прокупља. Са собом је имао овлашћење Пећанчеве четничке команде да ступи у преговоре са италијанским окупатором.¹⁹

Касније, Ђуровић се састао са генералом Ђованијем Еспозитом у Пљевљима. Уз помоћ локалних представника Срба – Глигорија Божовића, Војислава Ненедића, Нићифора Лисинчића, Павла Ђуровића и других, постигао је договор о оснивању легализованих четничких јединица уз помоћ италијанских власти на бази борбе против снага КПЈ. Еспозито, искусни политичар и дипломата више него генерал, у почетку је био подозрив према Ђуровићу, будући да је дошао од Косте Пећанца, односно из немачке окупационе зоне. Стога је команду над легализованим четницима прво понудио бившем сенатору Сретену Вукосављевићу из Пријепоља.²⁰ Он је, међутим, два пута одбио да се прими ове дужности.²¹ За командата четничког покрета у Старој Рашки генерал Еспозито је онда поставио војводу Захарија Миликића, који са радом почиње 7. децембра 1941. године.²²

Капетан Ратко Ђуровић, који се тада кретао на линији Пљевља – Куршумлија одржавајући везу између генерала Еспозита и војводе Пећанца, најкасније до

¹⁷ ВА, ЧА, кут. 142, ф. 4, док. 17, 1.

¹⁸ AUSSME, Divisione „Venezia“, bus. N-6/1006, 83. reggimento, Situazione sottosettore, Nr. 5899, 4.11.1942, 2.

¹⁹ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/656, Bollettino informazioni nr. 108, 9.11.1941, 1.

²⁰ Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon, ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016), 336–338.

²¹ Богдан Гледовић, Прилогукрви: Пљевља 1941–1945 (Пљевља: Општински одбор СУБНОР-а, 1969), 74–75.

²² AUSSME, Comando truppe Montenegro, bus. N-4/494, Dal Comando truppe Montenegro al Governatore Montenegro, Nr. 10270, 10.12.1941, 1.

априла 1942. године преузима руковођења целокупном легализованом четничком организацијом на простору Старе Рашке који је окупирала дивизија „Пустерија“. Још од 1. јануара он се у документацији потписује титулом „Командант Рашких четничких одреда“.²³ Начелник његовог штаба био је Никола Бојовић. Италијани су га, међутим, сходно њиховој политици разводњавања српског идентитета на овом простору, називали заповедником Санџачких четничких одреда. Због тога се Ђуровић тако и обраћао становништву преко јавних гласила, односно потписивао текућу документацију.²⁴ Штаб је сместио у Пљевљима.²⁵

Пећанчев план је вероватно био да се легализовани одред војводе Ратка Ђуровића развије попут оног којим је командовао његов колега Машан Ђуровић. Његова јединица и поред амбициозних планова Косте Пећанца и генерала Еспозита, није никада достигла снагу Ибарског четничког одреда. Један од разлога за то били су комунисти. Они су честим ликвидацијама слабили четнички покрет на сваком кораку, како онај Печанчев, тако и онај који је водио Драгољуб Михаиловић.

Тако је 19. јануара 1942. године Прва пљеваљска партизанска чета коју је водио инжењер Велимир Јакић, опколила неколико четничких старешина у кући свештеника Душана Пријовића у селу Крњача у Прибојском срезу. Тада су ликвидирани: брезнички војвода капетан Петар Војиновић, капетан Саво Дамјановић, потпоручник Петар Јестровић и наредник Мирко Гогић. Они су „убијени на један зверски начин“, тако да су „изнакажени лешеви“ запрепастили грађане Пљеваља током њиховог укопа.²⁶ Ефекат је био сличан оном који је имало стрељање четничких команданата са Златара – браће Ранитовић и војводе Влајка Ђурчића, новембра 1941. године.²⁷

Ђуровићева акција осујећена је и појавом људи генерала Михаиловића, пре свих мајора Милоша Глишића и капетана Павла Ђуришића. Први је загосподарио територијом доњег, а други горњег Полимља. Пошто су обојица убрзо ступили у колаборацију са Италијанима, Ђуровићу је било онемогућено да делује преко окупатора. Стога он своју активност усмерава само на Пљеваљски срез, где ће се развити јака колаборационистичка четничка јединица коју ће касније преузети војвода Богољуб Ирић. Због недостатка документације не можемо са сигурношћу одредити у којој мери је капетан Ђуровић одржавао контакт са војводом Пећанцем током 1942. године. Његов одред бројао је почетком априла око 400 бораца и

²³ Завичајни музеј Пљевља (ЗМП), Историјско одељење (ИО), фонд 4, НОБ, НП, инв(ентарски) бр(ој) 8, 1–2.

²⁴ ВА, ЧА, кут. 144, ф. 4, док. 10, 1; Пљеваљски весник, 6.07.1942, 1.

²⁵ Б. Гледовић, Прилог..., 83.

²⁶ Богдан Гледовић, Едиб Хасанагић, Прибојски крај у Другом светском рату: 1941–1945 (Прибој: СУБНОР, 2011), 57; Пљеваљски весник, 16.02.1942, 1.

²⁷ На сличан начин је ликвидирано и четничко руководство у суседном Шавничком срезу. Тамо су убијени судија Периша Џаковић и његових 15 пратилаца. ИАБ, Управа града Београда (УГБ), Специјална полиција (СП), ин. бр. 2773, 1.

сарађивао је са италијанским јединицама у многим борбама против партизана у Пљеваљском срезу.²⁸

Уз помоћ окупатора Ђуровићеве снаге расту. Према речима „равногорца“ Драгише Јовановића из Прибојског среза, Ђуровић је успео да прошири Пећанчеву четничку организацију на Премћанску, Бобовску, Косаничку, Илинобрдску, Хоћевинску и Мељачку општину Пљеваљског среза.²⁹ Дозволом генерала Еспозита одред му је и додатно ојачан. Током априла је, наиме, формиран Ковачки четнички одред састављен искључиво од муслимана. Командант јединице основане за борбу против партизана, али и превазилажење верских сукоба између локалних муслимана и хришћана, био је учитељ Хамдија Кријешторац.³⁰ Упркос плановима Италијана, муслиманска јединица почиње да делује самостално и од ње убрзо настаје муслиманска милиција за Пљеваљски срез.

Што се тиче Прибојског среза, у њему је Пећанчеву четничку организацију представљао поменути Захарије Милекић, бивши калуђер и игуман манастира Рача код Бајине Баште током међуратног периода. Он се појавио на овом простору убрзо после окупације Југославије са титулом „Војводе Рачанског“.³¹ Његов одред је бројао неколико десетина четника и кретао се око села Рутоша на граници између Прибојског и Нововарошког среза. Потом се Миликић повезао са италијанском командом у Прибоју и сместио на положаје у Прибојској бањи, где је крајем новембра 1941. Године први већи сукоб са партизанима.³² Миликић је са својим одредом учествовао и у борбама за Вишеград у јесен 1941. године. Покушавао је такође, да друге четничке команданте укључи у сарадњу са Италијанима.³³

Одред војводе рачанског помагао је прибојски прота Михаило Ј. Јевђевић. Он га је снабдевао животним намирницама и оружјем, односно јавно позивао Србе да му се придруже.³⁴ Као и на другим местима успостављена је сарадња између јединица два четничка покрета. Тако је војвода Миликић ступио током новембра 1941. године у сарадњу са Драгишом Јовановићем, Михаиловићевим повереником за прибојски крај. Сарадња је успостављена на бази заједничке борбе против комуниста, до које је дошло већ током новембра и децембра.³⁵

²⁸ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-3/561, Azione in zona Kosanica, Nr. 2062, 5.04.1942, 1.

²⁹ ВА, ЧА, кут. 139, ф. 1, док. 1, 2; Један од његових војвода био је и наредник Бошко Топаловић из села Бушње, који је понео име „Војводе Бушњанског“. Б. Гледовић, Прилог..., 81.

³⁰ Пљеваљски весник, 20.04.1942, 2.

³¹ АС, БИА, збирка 271, Историјат Прибоја, ф. Изјаве и саслушања, 84.

³² М. Ђуковић, Путовање..., 107; Б. Гледовић, Е. Хасанагић, н. д., 58, 87, 90.

³³ AUSSME, Divisione „Pusteria“, bus. N-4/656, Bollettino informazioni nr. 114, 14.11.1941, 1.

³⁴ ВА, Војни судови, Војни суд дивизијске војне области за Санцак, Пресуда бр. 34/45 од 20. марта 1945. године, 2.

³⁵ ВА, ЧА, кут. 139, ф. 1, док. 1, 3.

Поменућемо на крају и ситуацију у Васојевићима, односно у Андријевачком и Беранском срезу. Чиновник Вујадин Зоњић (1896–1944)³⁶ обратио се Кости Пећанцу 22. децембра 1941. године, тражећи од њега помоћ ради организације четника на овом подручју. Зоњић је молио четничког војводу да му пошаље декрет којим ће бити проглашен за „Војводу Васојевићког“, као и да га овласти да организује четничке одреде у Полимљу. Затим га је обавестио да му се обраћа са знањем италијанске команде, од које је и добио дозволу да оствари контакт. На основу садржаја Зоњићевог писма, може се закључити да се он и раније обраћао Пећанцу по истом питању. Са њим се, иначе, неколико пута видео у Пећи, вероватно пре рата. Није сигурно да ли је ово писмо нашло пут до Топлице, јер се априла 1942. године нашло у поседу албанске префектуре у Приштини.³⁷ Било како било, нисмо успели да пронађемо документацију која би нам открила у ком правцу је даље ишла Зоњићева иницијатива. Пошто се отворено косила са плановима Павла Ђуришића, главног Михаиловићевог, али и италијанског, човека у Васојевићима, може се претпоставити да није дала резултате какве је Зоњић очекивао.

Дошавши у контакт са неколико четничких јединица у Старој Рашки и успоставивши какву-такву контролу над њима, војвода Коста Пећанец је покушао да војној организацији осигура политичку позадину. За остварење тог плана кључна је била подршка италијанског окупатора. Због тога је капетан Ратко Ђуровић поред војне у Пљевљима имао и дипломатску мисију. Речју, током поменутих разговора са командантом дивизије „Пустерија“ генералом Еспозитом, он му је 23. новембра изнео Пећанчев план борбе против комуниста у Нововарошком, Сјеничком, Милешевском (Пријеполје), Прибојском и Пљеваљском срезу. При том је изнео неколико интересантних опсервација које су се тичале простора Старе Рашке. Док је у Пећанчево име обилазио горе наведене срезове, он се, наводно, уверио да је против италијанске окупације било само 1% становништва („поједини комунисти и Павелићеве усташе“). Остатак грађанства је био неодлучан или је подржавао Италијане. Ђуровић је, такође, сматрао да народ без обзира на вероисповест, жели реорганизацију цивилне администрације ради стварања једне дефанзивне војне силе. Пећанчев војвода је решење видео у формирању четничке милиције/жандармерије, за коју је био уверен да ће лако протерати комунисте из Старе Рашке и опсежном регрутацијом повећати број ангажованих бораца. Овако ојачана, она би се као подршка италијанским трупама даље употребљавала против КПЈ широм Србије и Црне Горе.³⁸

Какви су, у ствари, били планови Косте Пећанца везани за реформу администрације у Старој Рашки? Он је, наиме, предлагао да се у сваком срезу

³⁶ <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/26/90239/19429.htm>.

³⁷ Arkivi Qendror Shtetitor (AQSh), f. 153, v. 1941, d. 140, 3–4.

³⁸ BA, mikrofilmovi, NAV – i – T – 821, r(olna) 356, 883–884.

именује један начелник са саветницима и један председник среског суда са неколико судија. У Пљевљима, као тадашњем политичком и административном центру Старе Рашке, поставио би се префект са тројицом судија. Они би представљали врховну четничку власт у Старој Рашки. Све чиновнике би именовао и издржавао Гувернаторат Црне Горе, али би били бирани међу Пећанчевим људима. Сви они би тесно сарађивали са генералом Еспозитом. Пећанац је преко Ђуровића обавестио Италијане да је он већ био припремио потребне људе за овај пројекат. Њихов задатак је био да у року од недељу дана од ступања на функцију почну са спровођењем Пећанчевог плана у дело. Стари четнички војвода се понудио и да, као знак добре воље, пошаље своје трупе у борбу против комуниста и у друге зоне италијанског окупационог подручја на простору Југославије. Закључио је да би се спровођењем његовог плана у дело „повратио мир у села“, док би италијанско залагање популаризовало окупаторски режим у народу.³⁹ Генерал Еспозито је овај пројекат одмах представио гувернатору Пирцију Биролију (Biroli).

Пећанчеви предлози су га изгледа заинтригирали. Констатујући да његова понуда може бити од користи у борби против комуниста, он је 23. новембра тражио од италијанске Врховне команде (ВК) да му достави информације о војводи Пећанцу и могућим мотивима који су га окренули Италијанима.⁴⁰ Ова се због политичке природе Пећанчеве акције, обратила Министарству спољних послова, које је, даље, контактирало њихово посланство у Београду. После прикупљања информација о улози четничких снага Косте Пећанца у „Недићевој“ Србији, министарство је 29. новембра дало свој суд. Оно је било на становишту да су Пећанчеви људи „екстремни националисти“ и да је његов основни циљ да окупи под својом командом исте такве чиниоце широм италијанске окупационе зоне. Сматрало се и да је војвода стар, те да није у стању да у потпуности контролише своје команданте. Упозната са дешавањима у Дежевском и Косовскомитровачком срезу током јесени 1941. године,⁴¹ италијанска дипломатија је закључила следеће. Прво, да акције Пећанчевих људи продубљују сукоб између Срба и Албанаца и

³⁹ Isto, 884–885.

⁴⁰ Isto, 881–882.

⁴¹ Током октобра, новембра и децембра 1941. Године дошло је до жестоких сукоба између Срба, са једне, и Албанаца и муслимана, са друге стране. Локални Срби су предвођени официрима бивше југословенске војске, али и Пећанчевим људима, три пута покушали да заузму Нови Пазар. На другој страни, албанско-муслиманске снаге су покренуле нападе на Ибарски Колашин и Рашку. Страдало је неколико стотина људи на обе стране, попаљено на хиљаде кућа и причињена огромна материјална штета. Више од 30.000 људи обе конфесије остало је без крова над главом. Верско-етничке сукобе окончао је немачки окупатор почетком децембра 1941. године. Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (194–1944)* (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018), 80–88, 102–124, 136–147.

муслимана, друго, да би се слична ствар могла очекивати и на територији Старе Рашке, и треће, да је Пећанчева активност повезана са његовим покушајима да добије предност у односу на албански субјект у италијанском делу Косова и Метохије.⁴²

Сматрајући да питање организације Пећанчевих четника на територији дивизије „Пустерија“ има чисто политички карактер, начелник ВК италијанске војске генерал Уго Кавалѐро (Cavallero) уважао је све сугестије које је изложило Министарство спољних послова. Генералу Биролију је стога већ 2. децембра отписао да се он залаже за сарадњу са четницима, али без већине услова које је предложио Коста Пећанац. Пошто Бироли није одустајао од ове иницијативе, генерал Кавалѐро се неколико дана касније прогласио ненадлежним да се опширније изјасни по овом питању.⁴³

Ствар је личном интервенцијом покушао да погура и Ђовани Еспозито. Он је 10. децембра обавестио Команду трупа Црне Горе да је због сталног прилива партизанских снага у зону Нове Вароши (из правца Ужица), дозволио стварање четничких одреда на територији Старе Рашке и у ту сврху одобрио 2000 пушака и 40 пушкомитраљеза са одговарајућом количином муниције. Еспозито је, видели смо, као команданта ових снага навео војводу Захарија Милекића, Италијанима познатог још од борби око Вишеграда. Он је на крају депеше предложио надлежнима и да консултују немачке власти у Србији на који начин су наоружале и искористиле Пећанчеве снаге.⁴⁴

Неколико дана касније, окупаторске власти у Црној Гори одобриле су формирање оружане милиције на територији дивизије „Венеција“ (Venezia), али нема података како је одговорено на Еспозитов предлог.⁴⁵ Вероватно је ипак да је команда дивизије „Пустерија“ добила неку врсту одобрења да настави организацију легализованих четничких снага, свакако не под условима које је предлагао Пећанац.

Капетан Ђуровић је четничком војводи лично пренео вести о негативном одговору Италијана. Пећанац, међутим, није губио наду. Он је крајем децембра 1941. године Ђуровића вратио у Пљевља са новим предлогом. Исти сада није садржао додатне политичко-административне услове, већ само понуду за оружану асистенцију против снага КПЈ. Еспозито је поново контактирао Биролија, уз афирмативни коментар да је сарадња са четницима неопходна да би се сасекла организација комуниста у Старој Рашки. Навео је и да ће посебности око сарадње са Пећанчевим људима конкретизовати команда његове дивизије, уколико буде потребно и у договору са немачком командом

⁴² BA, mikrofilmovi, NAV – i – T – 821, r. 356, 873–874.

⁴³ Isto, 875, 879, 880.

⁴⁴ AUSSME, Comando truppe Montenegro, bus. N–4/494, Dal Comando truppe Montenegro al Governatore Montenegro, Nr. 10270, 10.12.1941, 1.

⁴⁵ Ibid, Divisione „Venezia“, bus. N–5/811, Sgombero presidi, Nr. 8651, 14.12.1941, 1.

у Ужицу. Генерал Бироли је подржао његову иницијативу, али је генерал Ментасти, заповедник Команде трупа Црне Горе, био суздржанији. Крајем године Бироли је о свему још једном информисао Министарство иностраних послова фашистичке Италије.⁴⁶

Одлуку о томе да ли ће се подржати стварање Пећанчевих четничких формација или не, министарство је поново пребацило на генерала Кавалера. Пошто овога пута Пећанац није поставио никакве додатне услове, он је 28. децембра констатовао да је оваква сарадња прихватљива и свој одговор писмено проследио Министарству спољних послова и Гувернаторату Црна Гора.⁴⁷ У њему Кавалеро даје слободу Пирцију Биролију да питање сарадње са Костом Пећанцем реши како мисли да је најприкладније, те да га обавести о предузетим мерама.⁴⁸

Црногорски гувернатор је затим дао „зелено светло“ генералу Еспозиту да настави посао на стварању легализованих четничких јединица који је овај већ био започео. Оне су међутим, биле сведене на помоћну антикомунистичку милицију која је у свему зависила од команде дивизије „Пустерија“, без могућности за икакву самосталност при војним акцијама. У наредним месецима, све до маја-јуна 1942. године, генерал Еспозито је наставио рад на формирању легализованих четника у Пљеваљском, али и сада, Прибојском срезу. Ради лакше координације са италијанском командом основао је Четнички политички одбор у Пљевљима, кога је водио истакнути колаборациониста Војислав Ненадић. Животни век му је био кратак, будући да је укинут већ у јулу 1942. године.⁴⁹

Иако се генерал Еспозито у почетку ослањао на капетана Ратка Ђуровића, видевши да утицај Косте Пећанца на територији Старе Рашке нагло слаби,⁵⁰ он се, као и његови наследници, убрзо окреће војводи Богољубу Ирићу, блиском генералу Драгољубу Михаиловићу. Тај заокрет је био тако радикалан, да су италијанске власти изоставиле да забележе и шта се десило са капетаном Ђуровићем, који у пролеће, најкасније у лето 1942. године, напушта позицију команданта легализованих четника у Пљеваљском срезу и, изгледа, одлази из Старе Рашке. Нисмо успели да из прегледане архивске грађе одгонетнемо какву је судбину доживео. У сваком случају, лишен реалне војне снаге на терену и подршке Италијана, а одвојен великом дистанцом од свог центра моћи у

⁴⁶ ВА, микрофилмови, NAV – i – Т – 821, р. 356, 871.

⁴⁷ Isto, 669.

⁴⁸ Isto, 870.

⁴⁹ ВА, ЧА, кут. 145, ф. 1, док. 7, 1.

⁵⁰ У једном италијанском реферату из септембра 1942. године, наводи се да „четничка пропаганда генерала Недића и Косте Пећанца слаби и нестаје, теда је у Пријепољу, Прибоју, Вишеграду и Пљевљима“ српско становништво потпуно уз генерала Драгољуба Михаиловића. AUSSME, Divisione „Taurinense“, bus. N–7/1220, Notizie e considerazioni di carattere informativo riguardanti l'evolversi della situazione nel territorio occupato della divisione „Taurinense“ – mese di settembre 1942, 4.

Топлици, четнички покрет Косте Пећанца у Старој Рашки се разводнио и готово цео претопио у снаге ЈВуО најкасније до јесени 1942. године. Заоставштину Пећанчевих планова везаних за ове крајеве Србије чинио је једино легализовани четнички одред војводе Машана Ђуровића, мада ће и он бити расформиран у марту 1943. године.

Покушај ширења четничке организације Косте Пећанца на простор Старе Рашке видели смо, доживео је неуспех. Најједноставније објашњење је да је стари четнички војвода био расплнут између амбиције и реалних могућности. Немоћ Пећанца и његових људи да пружи значајнију војну и финансијску подршку локалним четничким јединицама, гурнули су их у загрљај Драгољуба Михаиловића. На овом задатку је поготово заказао војвода Машан Ђуровић који је требало да се прошири на Сјенички срез и даље, преко Радета Кордића у Полимље. Кључни је међутим, био став окупатора. Једино је он могао да Пећанчевим борцима обезбеди преко потребну војну и политичку подршку. Пећанац је Италијанима то јасно ставио до знања, када им је преко Ратка Ђуровића представио пројекат о административној организацији територије под контролом дивизије „Пустерија“. Увек подозриви према свим врстама четника, они га нису подржали, тј. јесу у мери која није угрожавала њихов окупациони режим. Ништа више од тога неће касније добити ни представници ЈВуО, Милош Глишић и Павле Ђуришић. Речју, војна сарадња против комуниста под стриктном контролом Италијана, без икаквих политичких обавеза.

Заробљен између сарадње са окупатором, са једне, равногорске пропаганде, са друге, и напада комуниста, са треће стране, најјачи Пећанчев одред у Старој Рашки под заповедништвом Ратка Ђуровића у Пљевљима губи везу са својом командом, али и народом. Ускоро стога прелази у руке Михаиловићевих људи. Све наведено довело је до тога да у јесен 1942. године, како стоји у једном италијанском документу, утицај Косте Пећанца у Старој Рашки готово престаје да постоји.

Извори

AUSSME, Comando truppe Montenegro
AUSSME, Divisione „Pusteria“
AUSSME, Divisione „Taurinense“
Војни архив, Микрофилмови
Војни архив, Досијеи персоналних података
Војни архив, Недићева архива
Војни архив, Народноослободилачка војска Југославије
Војни архив, Четничка архива
Војни архив, Војни судови
Историјски архив Београд, БДС
Историјски архив Београд, УГБ, Специјална полиција

Архив Србије, Ж-30, Збирка фотографија
Штампа

Пљеваљски весник, 1942. година

Литература

Гледовић Богдан, Прилог у крви: Пљевља 1941–1945, (Пљевља: Општински одбор СУБНОР-а, 1969).

Гледовић Богдан, Хасанагић Едиб, Прибојски крај у Другом светском рату: 1941–1945, (Прибој: СУБНОР, 2011).

Живковић Милутин, Борбе за ослобођење Нове Вароши 3–5. септембра 1941, ВИГ, 1/2015.

Живковић Милутин, Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (194–1944), (Лепосавић: Институт за српску културу, 2018).

Живковић Милутин, Независна држава Хрватска у Србији 1941. Усташки режим у Прибоју, Пријепољу, Новој Вароши и Сјеници (април-септембар 1941), (Београд: Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, 2018).

Живковић Милутин, Ратни пут војводе Сухопланинског Машана Ђуровића (1941–1943), Лесковачки зборник, LIX/2019.

Краков Станислав, Генерал Милан Недић. Препуна чаша чемера, књ. 2, (Београд: Зухра 2012).

Lakić Zoran, Partizanska autonomija Sandžaka 1943–1945: (ZAVNO Sandžaka - dokumenta), (Beograd: Stručna knjiga, 1992).

Др Павловић Момчило, др Младеновић Божица, Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија, (Београд: Институт за савремену историју, 2003).

Петрановић Бранко, Стратегија Драже Михаиловића 1941–1945, (Београд: Центар за савремену историју југоисточне Европе, 2000).

Senatori Kraljevine Jugoslavije. Biografski leksikon, ur. Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Milan Gulić (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016).

Ђуковић Мирко, Путовање у слободу – ратне белешке, (Нова Варош: СИЗ културе општине Нова Варош, 1979).

Summary

Milutin D. Živković
**THE ATTEMPT OF EXPANDING THE ČETNIK ORGANIZATION
OF KOSTA PEĆANAC IN STARA RAŠKA (1941–1942)**

After the creation of first četnik forces in the area of Stara Raška most of the forces were placed under the command of „vojvoda“ Kosta Pećanac. He wanted to use that occasion by opening a collaboration with Italians and also by an attempt to create a supreme Četnik command for whole area of Stara Raška. His main assistant on this job was captain Ratko Đurović who as well negotiated with the Italian military authorities in Montenegro. Although he had initial success (forming a strong četnik detachment in Pljevlja, obtaining a larger quantity of weapons from Italians) the ambitious military-political project conceived by Kosta Pećanac and his men, ultimately failed. Contributed to that goal by both četniks under command of Dragoljub Mihajlović and communists, and even more by Italians, who limited Pećanac's influence on all legalized četniks in Stara Raška. Therefore, in this area he lost his influence throughout the year of 1942, which finally disappeared by the fall of the same year.